

sokat — mindezzel olyan „meglepetést” készít elő, amilyen Thomas Mann Józsefét éri, midőn Egyiptomban fedezi fel ősei élet-érzésének megfeleléseit, párhuzamait: hogy a nagyobb teregség és a kor azonossága még a látszólag idegen vagy ellentétes közös-ségek egyedeire is rányomja közös bélyegét, hogy a különböző, a regionális és fölmutat-hatja az egyetemesség jegyeit.

Csűrös Miklós

Darvas József: *Az író vizsgálja*. Bp. 1968. Szépirodalmi K. 535 l.

„A mi írónk soha nem maradhattak csu-pán csak írók, a csengő rímek, gazdag for-rású mesék, elvont szépségek szerelmesi, hanem a harcosok és próféták, a »muszáj-Herkulesek« szerepére kényszerültek min-den időben.” — A „példamutató nagy ikerpár” egyik tagját, Kodály Zoltánt ünneplő Darvas József vetette papírra e sorokat még 1942-ben, ám *Az író vizsgálja* c. kötet írásából kitetszik, hogy — mutatis mutan-dis — mindmáig nem vesztették érvényü-ket. Ars poeticaként és értékmérőként egyaránt szerep jut nekik, míhelyst az irodalomra fordul a szó. Bárkit vallasson is e sokféle célú és rendeltetésű írást összegereblyező gyűjtemény az íróelődök és — kortársak közül, a mélyben mindig ilyen kérdések nyug-talankodnak: Quo vadis? Jól sáfárkodsz-e a rád bízott talentumokkal? Vállalod-e a „muszáj-Herkules” szerepét? Mi az elképze-lésed népünk felemelkedéséről és a magyarság jövőjéről?

1937-ben kelt a kötet első, íróit megidéző elfeledtetése, 1965-ben az utolsó: a szerző és Budapest arcképe, a *Város az ingoványon* születésének idején. Ismervén Darvas élet-útját, aligha lep meg bennünket, hogy azok-ról szól a legsűrűbben, a legnagyobb meglep-éssel, akik — mintegy a szabályt erősítő kivételként! — áttörtek a paraszti sors „áttörhetetlen közegén”, de hívek maradtak a lenticéhez, s a nép nyomorát, a változ-tatás szükségét kiáltották élethosszigan. Ezért kap értő, méltató, helyenként magasztaló szót Móricz Zsigmond, a napszámos-költő Nagy Imre, a „népiek” balszárnyáról pedig Szabó Pál és Veres Péter. Ám ki vádol-hatná Darvast szűkkeblűséggel? Már 1939-ben fennen hirdeti József Attila korszakos jelentőségét (későbbi írásaiban vissza-vissza-térő stílusfordulatok árulkodnak a proletár-költő kimoshatatlan hatásáról); 1944-ben pedig a forradalmár-vátesz Atyt mutatja fel mindenki okulására. Darvas szemmértéke jó, az arányokat ritkán véti el, értékítéleti általában egybecsengenek az irodalomtörté-

netével, s az irodalmi folytonosságról vallott nézeteire is bólinthatunk.

A hűség és a jobbító szándék érdekli az íróit mindenekfelett. Érvéleiseiben épp ezért bizonyos egyszálúságra is figyelmeztetünk. Túlon túl csak a lázító, a jobbra felhívó dokumentumot látja és látta a vizsgált művekben, s kevésszer, kevés szóval vallatja meg esztétikai értéküket. Pedig már 1941-ben tudta; „Szocialistáknál gyakori tévedés, hogy az irodalmat csupán a társadalomvál-toztatás egyik eszközeinek tekintik.” Darvas sohasem tör komplex esztétikai elemzésre, hisz nem a „mozgó esztétika” műfajában jeleskedik, a szépírótól mégis fűszeresebb, árnyaltabb, hajlékonyabb elfeledtetéseket vártunk volna. Főként az 50-es évek első felében született írások senyvednek e fogyat-kozástól, lévén valamennyiük más szempont-ból is problematikus. Darvas akkortájt — sokakkal egyetemben s nagyon vulgári-san — az irodalompolitikát az exigenciák tudományaként kezelte, s megjegyzési mö-gött gyakorta felrémlik a zsdánovi esztétika. Szabó Pál szemrehányást kap, mert az *Isten malmai* c. regényében „A munkásosz-tály, a párt vezetőszeropének tudatos írói ábrázolása nem volt még elég sikeres”, a Móricz-életműről pedig ezt olvashatjuk: „Nem a tehetségén múltott, hogy óriás volta elle-nére is töredékes maradt... Azon múltott, hogy amikor elindult, még csak a parasztság írójaként lehetett elindulni — és amikor hatalmas alkotó tehetsége teljes virágjában kibontakozott, már csak a forradalmi mun-kásság nézőpontjából, szocialista realista módon lehetett volna az egész magyar tár-sadalmat — s a kiutat is — megmutató nagy magyar prózát megteremteni.” — Aligha igaz, hogy „a fasizmus korszakában, s egy-ben a győzelmesen épülő szocializmus kor-szakában az irodalom, a költészet legmagas-sabb csúcsai felé törni csak a munkásosztály-lal együtt, a marxizmus világnézetével lehetett”, hisz például Thomas Mann sem ezen az úton járt. A dogmatikus irodalom-szemlélet jegyében vitatja el Darvas a Nyu-gat-mozgalom majd minden érdemét, jel-lemzi „a megalkuvás útjára tért” költőnek Babitsot, s minősíti sommásan fasisztának André Malraux-t. Az utóbb említetteknek aligha ártnak ma már az efféle vádaskodá-sok, a szerzőnek viszont annál inkább. Kikez-dik a hitelét, erősen kérdéssé teszik jóhi-szeműségét. Nem gondoljuk, hogy Darvas ugyanígy vélekedik napjainkban is, de talán valamiképp jeleznie kellett volna (akár egy elő- vagy utószóban), hogy azóta módosította álláspontját.

Igaztalanok volnánk, ha tovább szaporít-anók a kifogásokat. Erős közéleti affinitású szépíró, nem pedig irodalomtörténész-esztéta művét vettük szemügyre. A szépíró, az iro-

dalompolitikus vizsgáztatta néhány kortársát és elődjét a magyar önismeret vágyából, hűségéből, a jobbítás igényéből, s ezenközben maga is vizsgázott. Elkötelezett, hűséges, szocialista jövőt óhajtó írónak vitathatatlanul kitűnőre.

Lőrinczy Huba

Szalatnai Rezső: Arcképek, háttérben hegyekkel. Esszék és emlékezések. Bp. 1969. Szépirodalmi K. 373 l.

Aligha lehetne jobb példát találni Szalatnai Rezső könyvénel annak igazolására, hogy a táj és a társadalmi környezet nemcsak tárgya az alkotásnak, hanem aktív formáló tényező is, visszahat az alkotó személyiségeire, meghatározza fejlődési irányát, érdeklődési körét, sajátos ízekkel, hangulatokkal dúsítja a műveket. Szalatnai esszéi, emlékezései — amelyekben a magyar művelődés utolsó két és fél századának egy-egy kiemelkedő alakját festi — gazdag tényanyaggal tágitják ismereteink körét. Írásainak igazi értéke, lebilincselő érdekessége mégis inkább módszerükben rejlik. Abban, ahogyan tárgyalják nagyjaink kapcsolatát a szlovák és a csehszlovákiai magyar környezettel, a tájjal, a felvidéki városokkal. Ez csak annak sikerül, aki mint Szalatnai, maga is szenvedélyes kutatója, ismerője, szerelmese a tájnak, aki biztosan tájékozódik a helytörténeti adatok között, aki nemcsak irodalomtörténész, hanem a szó legnemesebb értelmében lokálpatrióta, tudós, de költő is, aki haláláig friss élményként őrzi magában városok, folyók, hegyek, erdők és a csallóközi napáldozat emlékét, hangulatát. A gyermek és ifjúkor világának ma is élő közvetlensége teszi képessé a lírai telítettségű átélésre, az előadás személyessége a megjelenítésre, régen múlttá lett helyzetek, pillanatok, szereplők életre keltésére. Ezzel függ össze az is, hogy nem a tárgy és a műfaj egyneműsége fogja össze a kötetet. Hiszen a többségben íróról, költőkről (Petőfi, Madách, Jókai, Mikszáth, Juhász Gyula, Mórícz Zsigmond, József Attila stb.) szóló írásokon kívül megismert Szalatnai mindazzal, amit Bél Mátyásról, Bartókról, Szinyei Merse Pálról, Mednyánszkyról vagy a csallóközi nép életét vázsonra vivő Prohászka Lajosról tud. Az arcképek és emlékezések mellett pedig tartalmaz a kötet riportot, képzőművészeti elemzést, kritikát, sőt népszerűsítő ismertetést is. Ezért a könyv szerkezeti egységét a közös földrajzi-történelmi-társadalmi háttér, a szlovákiai élettel való kapcsolat teremti meg. A megidézett írók, művészek stb. kapcsolata, de magáé Szalatnaié is. S ez utóbbi oly erős, hogy néha az arányok is eltolódnak: a vázolt arcképből csak egy-egy vonás tűnik

elő, miközben a szerző hosszasan elidőz a maga tájélményeinél, személyes emlékeinél. Szokolcáról, Alsó Sztregováról és környékéről többet tudunk meg, mint Gvadányiról vagy Madáchról. De ha sikerül az egyensúlyt megőrizni a modell és környezetének rajzában, étellel teli kép tárul elénk Szalatnai tolla nyomán. Ilyen a gimnazista Bartók és a korabeli Pozsony vagy az ifjú Petőfi és a koronázó város reformkori világa. Irodalomtörténeti szempontból a Petőfi-tanulmányt, a Mórícz Zsigmondról és a József Attiláról szóló írásokat érezzük legjelentősebbeknek. Kitűnő Fábry Zoltán realista írói portréja és Györy Dezső költői fejlődésének rajza is.

A könyv olvasása közben gyakran támad az a benyomásunk, mintha a szerző valamilyen meghitt társaságban beszélne, ahol lenyűgöző tudásról tanuskodó ismereteit kötetlen modorban, közvetlen hangon adja elő. Ez a közvetlenség — néha szinte anekdotázó, itt-ott népies modor — ad írásainak különös zamatot, eredetiséget. A fesztelen, oldott hangú előadás azonban gyakran enged meg kitérőket, helyenként némi pongyolaságot, sőt pontatlanságot is. Ezért váltott ki vitát a korábban már önálló füzetben megjelent s e kötetben most újra közölt Petőfi-tanulmány is. (Sziklay L. It 1955. 396., Dienes A. ItK 1958. 392.). Kritikai észrevételeinket e vita folytatásának szánjuk.

Petőfinek a szlováksághoz való viszonyát az újabb kutatás eredményeként ma már differenciáltabban látjuk, mint ahogy azt Szalatnai könyve sommásan elintézi. A költő sem volt teljesen mentes a magyar nemesi nacionalizmus ideológiai hatásától. Szalatnai könyve ragyogó oldalakon keresztül szugesztív előadásban győz meg arról, milyen meghatározó jelentőségű volt Petőfi fejlődésére Pozsony, ahol a költő a legmélyebb nyomor és elhagyatottság infernójából tekintett fel a magyar feudalizmus csillogó világába. De az már túlzás, hogy „Pozsonyban befejeződött a bevezető korszak s megnyílt a teljes élet, az alkotás korszaka”. Hiszen — mint ismeretes — hátra volt még egy újabb kísérlet a színészetrel és az 1843–44-es debreceni tél próbatétele. Pozsony jelentősége és későbbi Petőfi-kultusza sem csökkenne azáltal, ha a negatív tényeket is jobban számon tartanánk. Mert nemcsak *A helység kalapácsa* miatt kapott e városból „ütést” a költő. Az sem áll, hogy „ez volt az egyetlen hang, mely száz év alatt Pozsonyban Petőfi költészetére ellen elhangzott”, mint Szalatnai írja (125.). A pozsonyi *Hirnök*, amelyben *A helység kalapácsát* ledorongoló cikk megjelent, 1845. február 25-én és 28-án közölte Szeberényi Lajos súlyosan elmarasztaló bírálatát az 1844 novemberében megjelent *Versek* c. Petőfi-kötetről. E bírálat